

Kitap Dünyasından:

SEBİLÜRREŞAT TÜRKİYE'DE İSLAMCI MUHALEFETİN SÖZCÜLÜĞÜNÜ YAPMIŞ BİR DERGİ

* *Esther Debus: Sebilürreşâd. Eine vergleichende Untersuchung zur islamischen Opposition der vorund nachkemalistischen fra. Europäische Hochschulschriften Reihe III: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; Bd. 456. Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main 1991, 320 s. Zugleich: Bamberg Universitt Dissertation, Bamberg 1988. ISBN 3-631-42849-9.*

Sebilürreşat Araştırması

Esther Debus'un 'Sebilürreşâd. Eine vergleichende Untersuchung zur islâmischen Opposition der vorund nachkemalistischen fra' (Sebilürreşâd. Atatürk Dönemi Öncesi ve Sonrasının İslâmcı Muhalefeti Hakkında Mukayeseli Bir Araştırma) başlıklı eseri, 1988 yılında Bamberg Üniversitesi'ne (Almanya) doktora tezi olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir. Araştırma, 1991 yılında Almanya merkezli, İsviçre (Bern), Amerika (Newyork) ve Fransa'da (Paris) şubeleri bulunan uluslararası kimliğe sahip Peter Lang yayınevi tarafından, 320 sayfalık bir hacimde, 'Tarih ve Yardımcı İlimleri adlı üç numaralı serinin 456'ncı kitabı olarak basılmıştır.

Esther Debus, sosyal bilimlerin değişik dallarında, çalışmalarını Türkiye, Türkler ve İslâm üzerinde yoğunlaştıran ilim adamları da dahil olmak üzere, İslâmcılık cereyanı hakkında yapılan yeni çalışmaların daha ziyade tasvirî araştırmalar olduğunu, yani büyük ölçüde hukukî normların tasvirine dayandığını; bu çalışmaların fikir tarihiyle irtibatlı olguların araştırıldığı ilgili yerlerinde ise, islâmcı ideolojinin muhakeme tarzlarının tarihî boyutunun dikkate alınmadığını iddia etmektedir. Yazar, bu eksikliği ortadan kaldırmak, Türk tarihinde İslâmcılık fikriyatının şahıslar, yayın organları ve ideolojik yönelimler açısından sürekliliğini sergilemek amacıyla, bu iş için en uygun muhtevaya sahip olduğunu telâkki ettiği, önce Sırat-ı Müstakim daha sonra da Sebilürreşat adıyla haftalık olarak neşredilen islâmcı bir dergiyi incelemiştir.

Sebilürreşat, Atatürk dönemi öncesi ve sonrasında islâmcı muhalefetin bayraktarlığını ve sözcülüğünü yapan bir dergidir. Debus, Sebilürreşat araştırmasında, konu ile ilgili mevcut bütün yaklaşımları (JACOB LANDAU) aşmayı hedeflemiş, her iki dergiye yazı yazan islâmcı yazarların tezlerini ve bu iddialardaki değişmeyi, siyasî ve sosyal şartlardaki değişikliklerle irtibatlandırarak ortaya koymaya çalışmış ve kıyaslama yoluyla yeni neticelere gitmeye gayret etmiştir.

Araştırmanın Teorik Çerçevesi

Esther Debus'un araştırması, teorik ve uygulamalı olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Teorik çerçevenin "Basın ve Kamuoyu" başlıklı birinci bölümünde, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde ve Türkiye Devleti'nin İlk Yılla-

Dr. Murat Sadullah ÇEBİ

Gazi Ü. İletişim Fak. Gazetecilik B.

rında Ortaya Çıkan Fikir Akımları", "Türk Basının Doğuşu ve Gelişimi", "Abdülhamid ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Basını", "1909-1949 Dönemi Türk Basınının Yapısı ve Basın Mevzuatı" tasvir ve tahlil etmektedir. Teorik çerçevenin ikinci bölümünde, bir taraftan Sebilürreşat'ın tarihî kökleri ele alınırken, diğer taraftan derginin başyazı, yorum veya incelemelerinde gömülü gazetecilik anlayışı ve ideolojik amaçları hakkında bilgi verilmektedir.

11 Temmuz 1324/25.8.1908 tarihinde Mar-dinîzâde Ebü'l ulâ Zeyn el-Abidin ve Hâfız Eşref Edip tarafından kurulan Sırat-ı Müstakim dergisinin ilk sayısı 14 Ağustos 1324/28.8.1908'de Osmanlıca yayımlanmıştır. Haftalık süreler hâlinde İstanbul'da çıkan dergide din, felsefe, edebiyat, hukuk gibi sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinin bakış açısından kaleme alınmış yazılar yer almıştır. 182 sayı yayımlanan Sırat-ı Müstakim'in son sayısının basım tarihi 16 Şubat 1327/ 29.2.1912'dir. 183. sayıdan itibaren (24 Şubat 1327/29.12.1912) derginin adı 'Dinî, ilmî, edebî, siyasî İslâm Dergisi' alt başlığıyla Sebilürreşat olarak değiştirilmiştir. Haftalık yayınlanan Sebilürreşat, 6 Mart 1341/5.3.1925'de Takrir-i Sükûn kanunuyla 641. sayısında kapatılmış ve 1948 yılında genel istek üzerine Lâtin harfleriyle yeniden yayın hayatına dönmüştür. Dergi, 1948 Mayıs ve 1965 yılları arasında 359 sayı yayımlanmıştır (DEBUS: 27-28).

Esther Debus, Sebilürreşat'ın tarihini yedi dönemde incelemiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşı'na kadar geçen dönemde (1908-1912) Sırat-ı Müstakim adıyla yayınlanan derginin ideolojik yönelimi geniş bir yelpazeyi yansıtmaktadır. Türkçü, İslâmcı ve Batıcı ideolojileri benimseyen yazarlar dergiye katkıda bulunsalar da, Sırat-ı Müstakim son tahlilde Osmanlı Türkiye-si'nde İslâmcı modernizmin sözcülüğünü yapan en önemli yayın organıdır (DEBUS:28-29). Sırat-ı Müstakim şeriat kurallarıyla uyumlu olarak nitelediği İkinci Meşrutiyeti bütün gücü ile desteklemiş, şeriat kisvesi altında kendi şahsî menfaatlerini gözetken 31 Mart Vakası'nın elebaşlarına ise şiddetle karşı çıkmıştır. Dergiye göre II. Abdülhamit'in istibdadı, iktidar hırsı ve Avrupalıları memnun etme kaygısı yüzünden bazı dinî hükümlerin yürürlükten kaldırılmasına yol açmıştır (DEBUS: 30). 1912-1914 yılları arasındaki Balkan Savaşları ve I.

Dünya Savaşına kadar geçen dönemde Sırat-ı Müstakim adıyla 1 Mart 1912'ye kadar yayın hayatına devam eden dergi, bu tarihten sonra artık Sebilürreşat ismiyle yayın hayatına devam etmiştir. İsim değişikliğine gidilmeden önce ise Eşref Edip'le olan anlaşmazlık sonucu Ebü'l-ulâ dergi ortaklığından ayrılmıştır. (DEBUS: 31-32). I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Sebilürreşat'ın, dış politikadaki tavrı siyasî iktidarla uyumlu bir çizgi takip etmiştir. Bu dönemde dergi, Osmanlı toplumu ve devletin birliği ve bütünlüğünün muhafaza edilmesi istikâmetinde mücadele etmiştir. (DEBUS: 32-33) İstanbul'un İtilaf devletlerince işgal edildiği 1918 ve 1920 yılları arasında Sebilürreşat, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı sert saldırılar yapmıştır. Bunun sonucunda gelen sansür uygulamaları derginin boş sayfalarla yayımlanmasına neden olmuştur. Bu sansüre bilhassa, İngiliz siyaseti ve İstanbul hükümetinin icraatlarının tenkidi bir tavırla ele alındığı günlük siyasî yorum sayfaları maruz kalmıştır. Bu dönemde Sebilürreşat, Millî Mücadele'nin yanında yer almıştır. (DEBUS: 33-34). Kurtuluş Savaşı döneminde (1920-1922) Sebilürreşat, önce Kastamonu'da (27.11-15.12.1920), daha sonra (3.2.1920'den itibaren) Ankara'da 'Millî Mücadele'nin Yegâne Dergisi' alt başlığıyla yayımlanmıştır. Sebilürreşat, Millî Mücadele'yi milliyetçiliğin değil dinin güdülediği bir cihad olarak telakki etmiş ve halkın İstanbul Hükümeti'ne karşı birleşmesinin Anadolu'daki direniş hareketi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. (DEBUS: 34-35). Cumhuriyet rejiminin kuruluş yıllarında (1922-1925) Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Sebilürreşat, Mayıs 1923'de dergi idare merkezini tekrar İstanbul'a taşımıştır. Dergi, Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'sinde bir İslâm devleti kurulmadığı gerekçesiyle Mustafa Kemal'in adını zikretmeden, işaretleri tezahür eden batılılaşmaya karşı şiddetli tenkitler yöneltmiştir. Şeyh Said isyanından sonra hazırlanan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar Sebilürreşat, İstanbul'da yayın hayatına devam etmiştir. Diğer yayın organları gibi dergi de bu kanuna dayanılarak 6 Mart 1925'de kapatılmıştır. (DEBUS: 35-36). Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1948-1950 yılları arasında Eşref Edip yönetiminde yeniden yayımlanan Sebilürreşat lâikliğe, eğitim ve toplum politikasındaki İslâm karşıtı eğilimlere karşı şiddetli tenkitler yapmıştır. Sebilürreşat, çok partili

sisteme geçişi şeriat kurallarının geçerli olması için bir fırsat olarak telakki etmiştir. Bu yüzden dergi, Demokrat Parti iktidarına karşı keskin bir muhalif tavır takınmamış, ancak liberal politikacılar ve gazetecilere karşı kararlı şekilde mücadele etmiştir. 1960-1965 yılları arasında Türk-İslâm sentezini benimseyen bir ideolojik çizgiyi benimseyen Sebilürreşat, Nurculuk hareketine de sempatiyle bakmıştır. (DEBUS: 37-38).

Sebilürreşat, İslâm toplumunda basının önemli rol, işlev, sorumluluk ve tesirleri olduğunu müşahade etmiş; siyasî süreci ve kamuoyunu biçimlendirmeye gayret etmiştir. Basının, İslâm ümmetinin gözü ve kulağı, eğiticisi, sözcüsü ve avukatı olduğuna işaret ederek gazetecileri ve bütün basın camiasını batının ilmî ve teknolojik kaza-nımları hakkında okuyucularını bilgilendirmekle ve millî bir şuur oluşturmakla sorumlu tutmuştur. Bir İslâm devletinde basının görevi halkı eğitmek, hürriyet fikrini ve İslâm hakkındaki bilgileri yaymak olduğunu belirtmiş; basma islâmî propaganda ve halkın irşat edilmesinde önemli rol, işlev ve sorumluluklar yüklemiştir. (DEBUS: 43-44).

Araştırma Metodu: Kalitatif Muhteva Tahlili

Esther Debus, Sebilürreşat araştırmasında muhteva analizi'nin bir türü olan kalitatif muhteva tahlili metodunu kullanmıştır. Muhteva tahlili sosyal bilimlerde ve onun alt bir dalı olan iletişim biliminde sözlü veya görsel mesajların açık ve örtülü muhteva ve şekil özelliklerinin sistematik, herkeşçe paylaşılabilen bir şekilde ve kesin kurallara göre tasvirini yapan bir araştırma metodudur. (BERELSON). Sosyal bilimlerde, belirli bir amaç doğrultusunda bir süreci tasvir eden kurallar sistemi olarak tarif edilen metod kavramı (JÜRGEN FRIEDRİCHS, 1990, S. 14), ampirik sosyal çalışmalarda sistematik veri elde etme usulünü ifade etmektedir. (MERTEN ve TEİPEN, 1991,101).

Muhteva tahlili hakkındaki teorik tartışmaların günümüzdeki durumuna bakıldığında metotla ilgili önemli bir tarif probleminin olduğu dikkat çekmektedir. Muhteva analizi'nin tanımlanması konusundaki bu anlaşmazlık daha çok sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların tercih ettiği metodolojik yaklaşımların farklılığından kaynaklanmaktadır. Muhteva analizi'yle ilgili olarak

yapılan en tanınmış, birçok telif eser ve ders kitabında iktibas edilen tanım, Bernard Berelson'a aittir. Berelson, muhteva tahlilini 'iletişimin yazılı/ açık muhtevasının nesnel, sistematik ve kantitatif tasvirini yapan bir araştırma tekniğidir (BERELSON, 18) olarak tarif ederek ve bu metodun ampirik sosyal araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Berelson'un yaptığı bu tanım bazı faraziyeleri ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi muhteva analizi'nin iletişimin açık muhtevasını nesnel bir şekilde tasvir eden bir metot olduğudur. Muhteva tahlili'nin nesnel bir metot olması, tahlilin anlaşılır bir biçimde formüle edilmiş kesin kurallara göre yapılması demektir. (HERKNER158-159). Nesnellik şartının yerine getirilebilmesi için tahlil kategorileri'nin benzer muhtevalara uygulanabilecek ve benzer sonuçlar elde edilebilecek şekilde kesin olarak tanımlanmaları gereklidir. (...) Nesnellik, muhteva tahlili'ne ilmî dayanak sağlayan önemli bir şarttır. (BERELSON, 16). Nesnellik, muhteva tahlili metodunu kullanan öznenin, araştırma sürecine yönelik her türlü tesirini engellediği gibi araştırmacının verilerini nasıl elde ettiğinin ve neticelerinin ne anlama geldiğinin etraflı bir yöntem bilgisi ile diğer araştırmacılar tarafından kontrol edilmesine imkân verir. (FRÜH, 37). İletişim sürecindeki dil, resim, müzik, ses, jestik veya mimikle meydana getirilmiş (MERTEN, 16) bir metni tahlil eden bir araştırmacının elde ettiği neticeler, benzer tahlil kurallarını kullanan başka araştırmacıların elde ettiği sonuçlarla keşişiyorsa, bu metodun gerekli gördüğü nesnellik şartı yerine getirilmiş olur. (HERKNER. 158-159). İletişim muhtevasının nesnel bir tarzda tasvir edilmesinin değişik yolları vardır. Nesnellik, bir metnin kapladığı alanın ölçülmesi veya metnin hece, harf ve cümlelere göre parçalara ayrılmasıyla sağlanabilir. (ATTESLANDER, 1993, 231).

Berelson'un muhteva analiziyle ilgili yaptığı tanımdaki ikinci kavram metodun sistematikliğidir. Yazara göre sistematiklik, bir taraftan araştırma sorusunun somut bir araştırma stratejisine dönüştürülmesinde metodun açık ve düzenli bir tarzda uygulanmasına, diğer taraftan ise metodun araştırma malzemesine mantıklı ve hiç kesintisiz bir şekilde uygulanmasına işaret etmektedir. (BERELSON, 17). Araştırma sorusunun araştırma stratejisine dönüştürülmesi ise, sinanabilecek varsa-

yımların formüle edilmesi, araştırma evreninin, araştırma, kotlama ve ölçme birimlerinin tespit edilmesi, kotlama formunun hazırlanması, kategori sisteminin oluşturulması, araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliğinin sınanması konularını ihtiva etmektedir (FRÜH, 37). Metodun sistematikliği, araştırma evreninin seçimi ve tahlil kurallarının belirlenmesinin mantıklı gerekçelere dayanan ölçütlere göre yapılması gereğinin altını çizer. Araştırma evrenini bütün nitelikleriyle temsil etmeyen, sadece araştırmacının varsayımlarını destekleyecek plânsız bir örneklem (JÜRGEN FRIEDRİSHS, 125) usulü önlenmelidir.

Berelson'un muhteva tahlili'yle ilgili yaptığı tanımdaki üçüncü kavram metodun kantitatifliği'dir. Kantitatif işlem'in usul ve kuralları muhteva tahlili'ni sıradan bir metin yorumundan ayıran en önemli özelliktir. (BERELSON, 17). Örnek olarak vermek gerekirse, Hürriyet gazetesinin, Cumhuriyet gazetesinden dış politika konusunda daha fazla yazı neşredip neşretmediği tespit edilmek isteniyorsa, sadece söz konusu gazetelerinin birkaç sayısının bu bakımdan okunması ve buna göre bir hükme varılması yeterli değildir. Kantitatif muhteva tahlili'nde ayrıca, nesnellik ve sistematiklik faktörleri de dikkate alınmalıdır. Buna göre, önceden belirlenmiş bir zaman aralığından tesadüfi örnekleme ile elde edilen metinlerin yardımıyla, her iki gazetede, sadece dış politika ile ilgili başyazı başlıklarının hangi sıklıkla yayımlandığı tespit edilebilir, veya dış politika konusunda neşredilen yazıların, santimetrekare cinsinden ölçülmesi suretiyle zikredilen gazetelerde ne kadar yer tuttuğu elde edilebilir.

Berelson söz konusu metotla ilgili yaptığı tarifte, muhteva tahlili'nin kapsamını iletişimin yazılı/açık olan muhtevası ile sınırlandırmıştır. Yazara göre, çalışmasında muhteva tahlili'ni kullanan bir araştırmacı incelediği metinde ne ifade edilmiş ise onu alır; muhteva neden böyledir veya insanların bu ifade hakkındaki tepkileri ne olur sorularıyla ilgilenmez. (...) Muhteva tahlili iletişimin açık/ yazılı muhtevası ile sınırlandırılmalı ve muhtevanın ihtiva ettiği veya taşıdığı gizli, örtülü anlamlar ve ortaya çıkacak gizli tepkilerden etkilenmemelidir. Muhteva tahlili sadece metinde ne söylendiğiyle ilgili olup metnin ihtiva ettiği muhtevanın neden bu şekilde olduğu, bu muhtevanın ortaya çıkmasına etki eden saiklerin ne olduğu ve insan-

ların nasıl davranacağı ile ilgili değildir. (BERELSON, 18) ..

Bernard Berelson, sosyal bilimler sahasında kantitatif muhteva tahlili'ni benimseyen araştırmacıların yer aldığı kutbu temsil etmektedir. Berelson'un, metin muhtevalarının tahlilinde kantitatifliği öne çıkarması ve muhteva analizinin kapsamını yazılı/açık muhteva ile sınırlandırması diğer kutbun büyük tenkitlerine neden olmuştur. Kalitatif muhteva tahlili'ni benimseyen bu kutbun temsilcisi Siegfried Kraucer'er (KRAUCER, 1952, 631-641) göre Berelson'un kantitatif muhteva analizi, metinle ilgili bütüncül perspektifleri gözardı etmekte ve bu yüzden metnin esas yapısını bozmaktadır. Kraucer, Berelson'un kantitatif muhteva analizi'nde, ifadelerin veya verilerin metinlerden soyutlandırıldığını ileri sürmektedir. Kraucer'e göre kantitatif muhteva analizi metinlerin değerlendirilmesinde sadece sayılara önem vermekte metindeki muhtevaların niteliğini gözardı etmektedir. Kantitatif muhteva analizi'ne yönelik diğer bir tenkit, bu tahlilde sadece açık/yazılı muhteva'nın esas alındığı, buna karşın gizli, örtülü veya kasıtlı muhteva'nın analiz edilmediğidir. Ester Debus'un, Sebilürreşat dergisiyle ilgili araştırmasında tatbik ettiği kalitatif muhteva tahlili, bir metnin belirli açılardan itinalı ve duyarlı bir tarzda okunarak yorumlanması şeklinde tarif edilebilir. (HERKNER, 159).

Her ilmi araştırmada olduğu gibi, muhteva tahlili uygulanarak yapılan her araştırmanın başında da cevaplandırılması gereken bir araştırma sorusu söz konusudur. Ester Debus'un araştırma sorusu, Sebilürreşat dergisinin İslâmcılık cereyanı hakkında nasıl bir imaj sergilediğidir. (DEBUS: 5). Mardin'e göre İslâmcılık cereyanının hareket noktası, Osmanlı'ların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybettikleri noktayıdır. Bunu önlemenin en uygun yolu, Tanzimat'ın örtülü bir biçimde inkâr ettiği 'şeriatın değerlerini tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir (MARDİN, 1992, 91-92). İslâmcı akımların benimsediği siyasî islâmın fert, toplum ve devletin dinî esaslara tâbi olması yönündeki talebi modern zamanlar Türkiye'sinde de devam etmektedir. Muhteva analizi'nin ikinci basamağında araştırma sorusundan çeşitli tahminler, öngörüler, yani varsayımlar kataloğu çıkarılmalıdır. Ampirik araştırmalarda bu varsayımlar sınanarak ya doğrulanır veya yanlışlanarak yeni bir varsayım oluşturulur. Varsayımların oluşturulması

genel araştırma sorusunun sınırlanabilir tezlerle dönüştürülmesi demektir. Varsayımlar ya tümünden gelim veya tüme varım metoduyla kurulur. Debus'un çalışması incelendiğinde, araştırma sorusunun sınırlanabileceği herhangi bir varsayımın oluşturulmadığı görülmektedir.

Muhteva tahlili'nde metinlerin sistematik bir şekilde incelenmesi için kategoriler oluşturulmalıdır. Kategori teşkili, araştırma sorusunun sistematik bir tahlil metoduna dönüştürülmesinde ilk ve en önemli basamaktır. 'Muhteva tahlilinin başarılı olması veya başarısızlığa uğraması analiz işleminin dayandığı kategorilere bağlıdır. Kategoriler net ve açık bir şekilde formüle edildiği, soruna ve muhtevaya iyi bir şekilde uyarlandığı takdirde çalışmalar verimli olabilir... (BERELSON, 147). Bilinen klâsik eserinde verdiği bu hüküm ile Berelson, kategoriler'in muhteva analizi kullanılarak yapılan bir araştırmanın can damarı olduğuna işaret etmektedir. Muhteva tahlili'ndeki kategoriler, kamuoyu araştırmalarında kullanılan soru formlarındaki sorulara tekâbül etmektedir. Esther Debus, araştırmasının ampirik bölümü için oluşturduğu kategorileri, konulara göre tesis etmiştir. Araştırmadan, bu kategorilerin dergilerde neşredilen yazıların genel olarak gözden geçirilmesinden sonra formüle edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın, veri elde etmek oluşturduğu ana ve alt kategoriler şunlardır: İslâm Toplumu (Siyasî İktidarın Rolü, Ulemanın Rolü, Ailenin Rolü), Devlet Teorisi (Hürri-yet-Eşitlik-Demokrasi, İslâm Devleti, Hilâfet Meselesi), Avrupa ve Şark Meselesi (Avrupa Devletlerinin İzlediği Siyaset, İslâm Âleminin Birliği, Cihad Meselesi), Dinde Reform (Dinîn Yıkıcı Tesirlere Karşı Korunması, İçtihat Meselesi, Dinde Reform Düşüncesine Muhalif Olanların Görüşleri), Talim ve Terbiye (Osmanlı Eğitim Sistemi, Medrese Reformu, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Dersleri), Ekonomi (Güncel İktisat Politikasıyla İlgili Tartışmalar, Batıların Ekonomik Hakimiyetinin Sebepleri ve Bu Hakimiyetin Kırılması, İslâm İktisadı), Çeşitli Bilim Dalları İle İlgili Sebilürre-şat'ın Bakış Açısı (Tarih, Felsefe, Edebiyat, Tabii Bilimler), İslam ve Milliyetçilik, Batılılaşma ve Lâiklik (Tanzimat Zihniyetinin Tenkidi, Laikliğin Tenkidi, 1948 Sonrası Laiklik Tartışmaları) İslâm'ın Düşmanları (Siyonistler, Masonlar, Komünistler, Misyonerler), İslâm'ın Müdafaası (Önemli Konular ve İddialar, İslâmî Müdafaanın

Stratejisi, İslâmî Olmayan Kaynakların Kullanılmaması, İslâma Davet). Esther Debus'un çalışmasındaki araştırma birimleri yukarıdaki kategorilerde yer alan konularda Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat dergilerinde yayımlanmış yazılardır. Ancak, bu yazıların gazetecilik yazı türlerinden (haber, makale, başyazı, fıkra, yorum v.b.) hangilerini ihtiva ettiği belirsizdir. Araştırmanın kotlama birimleri, söz konusu yazıların muhtevalarında ileri sürülen ifadeler ve iddialardır.

Esther Debus'un çalışmasında incelediği araştırma evreni, Jön Türkler ihtilâli ve Atatürk inkılâplarının yerleştiği 1908-1925 yılları ile Atatürk dönemi sonrası ve yeniden yapılanmanın başladığı 1925-1950 yılları arasında neşredilen Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat dergileridir.

Debus'un araştırması, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat dergilerinin mevcut bütün sayılarından metinlerin tek tek ve eksiksiz tahlil edilip edilmediği, yani tam sayım yapıp yapılmadığı veya araştırma evreni'nden bütünü temsil yeteneği olan bir örneklemin çıkarılıp çıkarılmadığı konusunda kesin bilgiler ihtiva etmemektedir. Araştırmanın bütünü ele alındığında, kalitatif muhteva tahlili'nin söz konusu dergilerden bir örneklem çıkarılarak yapıldığı anlaşılırsa da, örneklemin türünün ne olduğu, yani örnekleme giren metinlerin nasıl ve hangi usulle seçildiği, yani örnekleme tekniğinin ne olduğu, örneklemin araştırma evrenini bütün nitelikleriyle temsil edip etmediği soruları cevapsız kalmaktadır.

Sebilürreşat' n İslâm Toplumuna Bakış

Sebilürreşat, "İçtamiyyat" (Sosyoloji) sayfasında esas itibarıyla İslâm dünyasındaki müşahhas meseleleri ele almıştır. Dergi, İslâm toplumunun uzun yıllar mütecanis bir yapı arzettiğini, ancak batılı kıymet hükümlerinin istilâsıyla birlikte bu homojen toplum yapısının bozulmaya başladığını ileri sürmüştür. İslâm toplumu ve İslâm devletini ayakta tutan en önemli unsur ahlaktır. Ahlâkî bozulma ve çözülmenin her devletin ve özellikle bir İslâm devletinin çöküşüne yol açar. Bu bakımdan dergi sürekli bir tarzda batılı kültürel değerler karşısında islâmî değerlerin önemini vurgulamıştır. (DEBUS: 53-54).

Sebilürreşat, ilâhî vahiy vasıtasıyla tesis edi-

len ahlâkî kurallar sisteminin İslâm ve batı toplumlarını birbirinden ayıran en önemli ölçüt olarak görmüştür. Hatta, bazı yazarlar, İslâm medeniyeti dışında kalan medeniyetlerin hepsini ahlâkî bakımdan iptidaî, yeniliğe ve değişmeye kapalı medeniyetler şeklinde değerlendirmişlerdir. (DEBUS: 54).

Sebilürreşat'a göre İslâm toplumunda siyasî iktidar, ancak Kuran'ın hükümlerini uyguladığı taktirde halk nazarında meşruiyet kazanır. Dergi, İslâm toplumundaki siyasî iktidarlara bilhassa kadınların örtünmesi, alkolün yasaklanması ve toplum ahlakıyla ilgili bütün hükümlerin murakabesi konularında önemli yükümlülükler atfetmektedir. (DEBUS: 54). Sebilürreşat, siyasî iktidar ve meclisin islâmî kurallara riayet edilmesinin temininde temsil ettiği halka karşı değil, Allah'a karşı sorumluluk taşıdığı düşüncesindedir. Bu yüzden dergi, yasama ve yürütmenin İslâmî kuralların hayata geçirilmesi yönünde almış olduğu bütün kararları desteklemiştir. (DEBUS: 55-56).

Sebilürreşat, İslâm toplumundaki ulemayar (Osmanlı toplum yapısının önemli unsurlarından biri olan âlimler, bilginler tabakasına verilen ad) cemiyetin ahlaki hastalıklarını iyileştirecek doktor rolü yüklemiştir. Ulemanın görevi, sadece toplumdaki aksaklıklarla ilgili şer'î hükümleri yorumlamaktan ibaret değildir. Ulemanın esas görevi, müslümanlara dinî sorumluluklarını hatırlatmak ve onların fikrî ihtiyaçlarını tatmin etmektir. Siyasî iktidar şer'î kuralları emirler ve müeyyidelerle tatbik ederken, ulema dinî öğüt tarzında vaaz ve nasihat gibi aydınlatma araçlarına müracaat etmelidir. (DEBUS: 56).

Sebilürreşat için aile, istikrarlı ve huzurlu bir islâm cemiyetin en önemli teminatıdır. Bu sebeple dergi, kadın ve aile ile ilgili konulara sayfalarında önemli yer ayırmıştır. Sebilürreşat, kadın ve aile meselelerine ayrılan 'Nisaiyatı' başlıklı sayfada İslâmiyet'e dayandırılan bir ahlâk anlayışını kamu menfaatiyle irtibatlandırılarak ele almıştır. Sebilürreşat için ailenin çözülmesi ve böylece cemiyet yapısının bozulmasının önüne geçilmesi ancak şeriat kurallarının uygulanması ve şer'î hükümlerin kanunlarda teminat altına alınmasıyla mümkündür. Bu açıdan dergide yazı yazar birçok yazar, Müslüman erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesini meşru addetmişler ve Müslüman kadınların örtünmesini savunmuşlardır. (DEBUS: 57-58).

Sebilürreşat'ın İslâm toplumunda kadın ve aileye yüklediği rol ve işlevler, Rıza Tevfık ve Dr. Abdullah Cevdet gibi feminist görüşleri destekleyen aydınların yazı yazdığı kadın dergisi İnci tarafından tenkit edilmiştir. İnci dergisine göre islâmî kadınların giydiği kara çarşaf Bizanslılar'dan miras kalmış ve İslâmiyet'le hiç ilgisi olmayan bir örtünme aracıdır. Sebilürreşat, İnci'nin bu iddialarının mesnetsiz olduğunu belirterek fıkıh alimlerinin Müslüman kadınların örtünmesi konusundaki hemfikir olmalarının Kur'an ayetlerine ve islâmî geleneklere dayandığını iddia etmiştir. (DEBUS: 58-59). Sebilürreşat, yenilik kültürüne tapınan bazı aydınların örtünme meselesini halkın gündeminin ilk sırasına yerleştirme gayretlerinin anlamsız olduğu ve bu meselenin sosyolojik açıdan incelenmesi gerektiği görüşündedir. (...) Dergiye göre, feministlerin müslüman kadının örtünmesiyle ilgili şeriat kurallarına şiddetle karşı çıkmaları dış tesirlerin, yani yıllarca süregelen batılı misyoner faaliyetlerinin sonucudur. (DEBUS: 59-61). Sebilürreşat, örtünme ve boşanma konusunda olduğu gibi bilhassa islâm toplumunda erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleri ve kadınlara 'talâkî, yani boşanma hakkının verilmemesi konularında da tavizsiz bir tutum sergilemiştir. Dergi, bu konudaki tavrını bir taraftan erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinin nüfus artışını sağlayacağı ve metres tutmayı önleyeceği, duygularının esiri olmamaları için kadınlara boşanma hakkı verilmesinin mümkün olmadığı gibi klâsik gerekçeler yanında bu kurumlara yönelik bir yasaklamanın şeriata aykırı olacağı argümanı ile müdafaa etmiştir. (DEBUS: 61-63). Sebilürreşat'a göre İslâm toplumunda kadına biçilen annelik rolü, kadının tabiatına da uygundur. Kadının anne rolünü yerine getirebilmesi için şeriat sadece gerekli şartları oluşturmuştur. (DEBUS: 63-64). Avrupalı kadınların durumu Sebilürreşat tarafından İslâmiyet'in kadınları baskı altında tuttuğu ve ezdiği yönündeki eleştirilere karşı kullanılmıştır. Dergiye göre Müslüman kadından ziyade Avrupalı kadın baskı altındadır. Şeriat ve genel ahlâk kuralları müslüman kadının kendisini baskı altında tutan eşini şikâyet etmesini, şahsî serveti üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmasını, kabiliyeti varsa ilimle uğraşmasını, tatile çıkmasını, ilim yapmasını, edebî eser yazmasını, şer'î hükümler konusunda fetva vermesini, dinî konularda düşüncesini açıklamasını hiçbir şekilde engelleme-

miştir. Buna karşın Avrupalı kadınlar hiçbir zaman şahsî servet edinmemişler, aksine servet edinme konusunda daima eşlerinin iznine ihtiyaç duymuşlar ve Müslüman kadınlar gibi hukukî meselelerde düşüncelerini açıklama hakkına sahip olamamışlardır. (DEBUS: 64-65).

Sebilürreşat'ın Bakış Açısından Devlet

Sırat-ı Müstakim, İkinci Meşrutiyet'in ilânı ve Kanun-i Esasî'nin tekrar yürürlüğe konulmasını memnuniyetle karşılamıştır. Dergiye göre, anayasanın yürürlüğe girmesi Osmanlı Devleti'nin vatandaşları esaret zincirlerinden kurtulduğu, hür ve eşit bir mevkiye kavuştuğu anlamına gelmektedir. (DEBUS: 67). II. Sırat-ı Müstakim, II. Abdülhamit'in rejiminin yıkılmasıyla Müslümanların baskı altında tutulmalarının ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesinin nedeni telâkki ettiği keyfilik ve istibdatın kesin olarak kalktığı ve bir kez daha uçurumun kenarından dönüldüğü düşüncesindedir. (DEBUS: 67). Dergiye göre yürürlüğe konulan Kanun-i Esasî'nin ruhu ve lâfzî şeriat kurallarıyla uyumludur. Şeriat, insanların doğumla birlikte sahip oldukları her türlü temel hak ve hürriyeti teminat altına almıştır. Bu hak ve hürriyetlerin korunması için her türlü fedakârlığa katlanacaklarını açıkça ifade eden dergi, İslâm ve Meşrutî Monarşi'nin aslında aynı şeyler olduğunu altını çizmiştir. (DEBUS: 68).

Sırat-ı Müstakim için hürriyet kavramının odak noktasını, düşünceyi açıklama hürriyeti teşkil etmektedir. Buna göre herkes kamu menfaatleri istikâmetinde söz veya yazıyla düşüncesini serbestçe ifade edebilir. (DEBUS: 69). Sırat-ı Müstakim, mutlak bir hürriyet anlayışını kabul etmez. Zira, mutlak hürriyet ne tabiatla ne de herhangi bir toplumda mevcut değildir. Kaos ortamına düşülmemesi ve son tahlilde fertlerin barış içinde birlikte yaşayabilmeleri için devletin toplum üzerinde düzenleme yapması gerekir. İnsan, hayatını idame ettirebilmek için sürekli başka bir insana muhtaçtır. Hürriyetin sınırları kanunlar, şeriat kuralları ve genel ahlâkla çizilmiştir. (DEBUS: 69-70). Sırat-ı Müstakim mutlak hürriyet gibi mutlak eşitliğin de olmayacağı inancındadır. Zira her fert kendine has özelliklerinden dolayı diğer fertlerden ayrılır. Dergi için eşitlik, bütün insanların ilâhî kanunlara

aynı biçimde riayet etmekle yükümlü oldukları anlamına gelmektedir. İslâm Peygamberi ve halifeleri bu anlamdaki bir eşitlik anlayışının İslâm toplumunda geçerli olmasına özen göstermişler; kendilerine fert ve toplum nezdinde imtiyazlı bir mevki verilmesini reddetmişlerdir. Onlar, siyasî ve sosyal mevkilerini kendi şahsî menfaatleri için kullanmamışlar ve iktidar koltuğundan ziyade sadece ilâhî emirlere sıkı sıkıya sarılmışlardır. Dergiye göre bu tavırda, İslâmiyet'in ilk yıllarındaki Müslümanların başarı reçetesi gizlidir. (DEBUS: 70-71).

Siyasî kavramların ahlâkî kategorilerle sıkı ilişkisi, Sırat-ı Müstakim'in bütün sayılarında tespit edilen karakteristik bir özelliktir. Bu tür kavramları pozitivist veya pragmatik-faydacı görüşler açısından değerlendirmeye tâbi tutmak dergi için söz konusu olmamıştır. Mesela dergi, yönetenlerin halkın dinî ve ahlaki değerlerine saygı gösterdiği ülkelerde demokrasiden bahsedilebilir. Dergideki bu tür değerlendirmeler aslında Avrupa'nın değişen siyasî coğrafyasının gözlenmesi ve tasvirine dayanmaktadır. Sırat-ı Müstakim'in yazarlarından Ömer Rıza'ya göre barış ve ahlâk koruyucusu olarak çağdaş demokrasilerde dine önemli bir işlev yüklenmiştir. Derginin diğer yazarları da fertlerin dinden kaynaklanan ahlâkî uyumluluğu demokratik hürriyetlerin teminat altına alınmasının olmazsa olmaz şartı olduğunu ileri sürmüşlerdir. (DEBUS: 71-72).

Sırat-ı Müstakim, cumhuriyet rejimini, milletin fikrî ve sosyal varlığını, inanç ve düşünce tarzını, arzu ve hislerinin her şeyin üstünde olduğunu kabul eden bir yönetim biçimi olarak algılamıştır. Cumhuriyet'in ve şeriatın birbiriyle uyuşmadığı iddiası hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Dergi, dine büyük önem atfetse bile batılı anlamda bir cumhuriyet rejimine karşıdır. Zira batı toplumlarında somut bir toplum hedefi mevcut değildir. Şeriat kurallarının aksine, kanunları insanların arzu ve ihtiraslarının üzerinde olan batılı cumhuriyetler vatandaşlarının mutluluk ve selâmetini sağlamaya muktedir değildir. (DEBUS: 72). Sebilürreşat'ın yeni serisinde siyasî kavramlarla ilgili değerlendirmelere pek rastlanmamaktadır. Sadece Ahmet Hamdi Akseki bir yazısında demokrasinin en mükemmel yönetim biçimi olduğunu, sadece demokrasinin İslâmiyet'i meşru saydığını ifade etmiştir. (DEBUS: 73).

İslâm devleti'nin teşkili ve amaçları ile ilgili kesin ifadeler sadece Sebilürreşat'ın Sırat-ı Müstakim adlı eski serisinde yer almaktadır. Buna göre İslam devleti yüce Kuran'da yazılı olan bir devlettir. İslâm devleti icraatlerinde Kuran'ın hükümlerine ve Peygamberin sünnetine tâbidir. İslâm devleti'nin dayandığı yapı taşları, adil bir politika ve hukuka saygılı bir yönetim anlayışıdır. İslâm'ın devlet anlayışı çağın gereklerine tamamen uygun bir anlayıştır. İslâm devleti, vatandaşlarının bu dünyadaki ve ahretteki mutluluğu için gayret eder. (...) İslâm devleti, insanları iyiliğe davet eder. İslam devleti, takip ettiği amaçlara ulaşmak için hak ve hürriyetleri teminat altına alır ve kötülüğü yasaklar. (DEBUS: 73-74).

Sırat-ı Müstakim, İslâmiyet'in belirli bir yönetim biçimi teklif etmediğini söylemekle birlikte şeriatın siyasî hükümlerinin islâmî bir siyasî iktidarın faaliyetleri açısından bağlayıcı olduğunu ileri sürmektedir. İslâmiyet ve Hristiyanlık bu noktada birbirinden ayrılmaktadır. İslâmî bir devletin aslı özelliği, adaletli olması ve kamu menfaatini gözetmesidir. Saltanatın iktidarına ve güce dayanan İslâm din şeriat kurallarının geçerli olduğu bir nizam-ı alem kurulmasına gayret eder. Bütün insanların İslâmiyet'i kabul edip etmemesi İslâmiyet'in dayandığı bu anlayışı değiştirmez. Çeşitli insan toplulukların ümmet halinde biraraya gelmelerinin İslâmiyet'ten başka bir yolu yoktur. Bu amaca iki yoldan ulaşılır. Birincisi dinî inançların birliğiyle, ikincisi de adil bir siyasî birlikle. Bu yüzden müslümanlar, kendi dinlerinden olmayan kimselerin egemenliği altına girmemelidirler. Yabancı bir devlet İslâmiyet'in egemenliğini kırmaya ve islâm topraklarını işgal etmeye teşebbüs ettiğinde, bütün Müslüman kadın ve erkekler düşmana karşı durmakla yükümlüdürler. Müslümanların görevi burada bitmez. Müslümanlar yeryüzünden şirkin defedilmesine, dinlerinin yayılması, padişahlık bayrağının yükselmesi için, bütün insanlar adil bir yönetim vasıtasıyla ümmet halinde bir araya gelinceye kadar dinlerini yaymaya, saltanatın bayraktarlığını yapmaya gayret göstermelidirler. Bütün bu görevleri yaparken Müslüman, İslâm dininde zorlamanın olmadığını da hatırlanarak çıkarmalıdır. (DEBUS: 74-75).

Sırat-ı Müstakim, İslâm'ın dışındaki toplumlardaki siyasî iktidarların misli görülmemiş vahşi

ve adaletsiz uygulamalarına karşın islâmî hükümetlerin hoşgörülü ve adaletli icraat yaptıklarını savunmuştur. (DEBUS: 75-76). Dergiye göre Müslümanlar, Allah ve Peygamberden sonra her şeyi devlet ve siyasî iktidardan beklerler. Zira islâm devleti onların dünyevi ve uhrevi menfaatlerini teminat altına almıştır. İslâmî değerleri benimseyen siyasî iktidarlar, İslâmiyet'i korumak ve yüceltmekle yükümlüdürler. Buradan İslâm devletleri için şeriat hükümlerine riayet edilmesini temin etme sorumluluğu doğmaktadır. (DEBUS: 76).

Anayasa, meclis ve meşrutî monarşi en azından İkinci Meşrutîyet'in ilk yıllarında Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat'ın hemen hemen bütün yazarları tarafından olumlu karşılanmış ve İslâmiyet'in siyasî ilkeleri ile uyumlu bir yönetim biçimi olarak telâkki edilmiştir. Bu bakış açısına delil olarak Kur'an-ı Kerim'in Şûra adlı 38. ayetindeki istişare prensibinin İslâm devletinde meşveret kurumuyula ifadesini bulması verilmiştir. (DEBUS: 77-78). Sırat-ı Müstakim'e göre meşveret kurumu, birbirleriyle mücadele eden partilerden ziyade siyasî kararlarında padişaha destek verecek ulemadan oluşan bir istişare organıdır. Parlamenter demokrasiye karşı derginin muhalif bir tavır takınması, başlangıçta meclise bağlanan umutların boşa çıkmasından kaynaklanmıştır. Bu tavır bilhassa Said Halim Paşa'nın İslâmiyet'in siyasetle ilgili hükümlerini ele alan yazılarında açıkça görülmektedir. Derginin diğer yazarları da Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında toprak kaybına uğramasındaki suçu siyasî partiler arasındaki görüş ayrılıklarına ve Osmanlı parti yapısındaki dağınıklığa bağlamışlardır. (DEBUS: 78-79).

Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat'ın yazarları, açık ve keskin bir parti taraftarlığı yapmamıştır. İttihat Terakki liderlerinin başlangıçta derginin övgüsüne ve teşvikine mazhar olması, son tahlilde dergide yazı yazan bazı ünlü yazarların (BEREKETZADE İSMAİL HAKKI, MUSA KÂZİM, MANASLI İSMAİL HAKKI, MUSTAFA SABRİ VE SAİT HALİM PAŞA) Komiteye dahil olmasından kaynaklanmıştır. Ancak derginin siyasî partiler karşısındaki bu tarafsız tavrı, takriben 1911'den sonra, komite içindeki ideolojik kanatların Türkçüler ve Batıcılar şeklinde ayrışmasından sonra değişmiştir. Sebilürreşat'ın İttihat ve Terakki'ye yönelik tenkitleri esas itibarıyla hukuk ve eğitim alanları-

nın lâikleştirilmesini öngören bir parti programının yazılmasıyla birlikte alevlenmiştir. (DEBUS: 79-80). 1948'den sonra yayımlanan yeni seride Se-bilürreşat, partiler karşısında sürekli vurguladığı tarafsızlığını değiştirmiş ve Fevzi Çakmak'ın Millet Partisi ile Cevat Rifat Atilhan'ın Türk Muhafazakâr Partisi'ni desteklemiş, 1950'den sonra ise Adnan Menderes'in Demokrat Partisi'nin siyasî çizgisine kaymıştır. (DEBUS: 80).

Sebilürreşat, İslâm devletlerinde, siyasî ve dinî egemenliğin İslâm halifesinin uhdesinde toplandığı fikrindedir. Hilâfet kurumu, bütün çağdaş siyasî iktidarların en mükemmel biçimi, bütün dinî makamların en yücesidir. Adalet ve takvaya dayanan hilâfet makamının icraatları dinî kurallar ve şeriat hükümleri ile sınırlandırılmıştır. Allah'ın emirleri ve geçerli kanunlar çerçevesinde emretme ve hükmetme gücüne sahip olan Halife, barış dönemlerinde halkın Emir'i, savaş zamanlarında da halkın başkomutanıdır. Halifeye şeriat hükümlerini uygulamak, İslâmiyet'i ve Müslümanları korumak için tedbirler almak, düşmanlara karşı savaşmak görev ve sorumluluğu yüklenmiş olduğundan Halife'nin her şeyden önce ilim sahibi, kabiliyetli ve dürüst olması gerekir. (DEBUS: 81-82). Sırat-ı Müstakim'e göre Allah'ın Peygamberi Muhammed Mustafa'nın temsilci olan, bu tür görev ve kabiliyetlerle teçhiz edilmiş Halife İslâm aleminin siyasî birliği açısından ideal bir birleşme unsurudur. Osmanlı hânedanının hilâfet üzerindeki hakkı kesin hakkı vardır. Osmanlılar, Abbasiler'in meşru takipçisi sıfatıyla, İslâm alemini birleştirecek ve hilâfetin bağımsızlığını tek başına garanti etmeye yetecek güce sahiptir. (DEBUS: 82).

Sebilürreşat, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız basınının İslâm aleminin parçalanmasına, Araplar'ın İstanbul'la olan irtibatını kesmeye, hilâfet kurumunu kaldırmaya yönelik yayınlarına ve batılı emperyalist-sömürgeci devletlerin emellerine hizmet eden Arap liderlere karşı şiddetli bir polemik başlatmıştır. Din ve devlet işlerinin, hilâfet ve padişahlığın ayrılmasıyla bir İslâm topluluğunun ortaya çıkabileceği şeklinde İngiliz gazeteleri tarafından pompalanan iddia, Sebilürreşat tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Dergiye göre, siyasî gücü ve iktidarı uhdesinde toplamayan ruhanî işlevler yüklenen bir hilâfet makamı düşünülemez. (DEBUS: 83).

Sebilürreşat' n Bak ş Aç s ndan Avrupa ve 'Şark Meselesi'

Sebilürreşat, 'Politikaî, 'Güncel Olaylarî ve 'Basını başlıklı sayfalarında islâm alemini ilgilendirdiği ölçüde dış politika alanındaki gelişmelere önemli yer ayırmıştır. Dergi, sürekli biçimde okuyucularını batılı müttefik devletlerin islâm topraklarını paylaşma arzuları hakkında bilgilendirmiştir. İslâm alemine yönelik menfaatleri sebebiyle kurulan İçlü İtilâf (İNGİLTERE, FRANSA VE RUSYA) ve İçlü İttifak'ar (İTALYA, AVUSTURYA VE ALMANYA) dahil olan devletler arasındaki güç dengesinde meydana gelen her türlü değişiklik Sebilürreşat tarafından kaydedilmiş ve değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. (DEBUS: 87).

I. Dünya Savaşı döneminde Sırat-ı Müstakim yazarları önce Avusturya, daha sonra Yunan mallarına karşı boykotu desteklemişler, İngiltere ve Fransa'nın emperyalist aç gözlülüğüne, Rusya'nın genişleme politikasına ve İtalya'nın Osmanlı Dev-leti'nin ayrılmaz bir parçası olan Tripolis'e saldırmalarına lânet okumuşlardır. Bu devletlere karşı düşmanlık hisleri Sırat-ı Müstakim'in Osmanlı dış politikasıyla uyumlu bir şekilde Alman dostu bir yayın politikası izlemesine yol açmıştır. Derginin yazarlarından Sâlih'ül-Eşref el-Tunusi, Almanların 'Müslümanların dostuî olduğunu, 'Müslümanların hürriyeti ve hilâfetin onuruî için savaşıklarını vurgulamıştır. 1918 yılında yayımlanan ve I. Dünya Savaşında İçlü İttifak devletlerinin mağlubiyetini mazur gösteren bir yazıda Almanya'nın saldırgan İngiliz siyasetinden açık bir biçimde ayrılan İslâm taraftarı tutumuna işaret edilmiştir. (DEBUS: 88-89).

Sırat- Müstakim, Mondros Mütarekesi'nin neticesinde yapılan ateşkesten sonraki umutsuz durumda bile İslâm'ın yeniden yükseleceği ve hilâfetin kurtarılacağı konularındaki ümidini kaybetmemiştir. (DEBUS: 91). Dergi, Millî Kurtuluş Savaşı'nda açık bir biçimde Anadolu'daki direniş hareketini desteklemiştir. Derginin yazarlarından Mehmet Akif ve Eşref Edip, bu mücadelede dış yardım beklemenin boşuna olduğunu ve Millî Mü-cadele'nin tüm İslâm aleminin geleceğini belirleyeceğini vurgulamışlardır. (DEBUS: 91-92). Dergiye göre, Millî Mücadele'den başarıyla çıkılması ve 1923'de Türkiye'de cumhuriyet rejiminin kurulması, batı hegemonyasının kırıldığını, İslâm aleminin

kendi gücü ile ayağa kalktığını gösteren önemli bir işarettir. (DEBUS: 92).

Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat dergileri, İslâm aleminin birleşmesine büyük ehemmiyet affetmişlerdir. Onlara göre İslâm ülkelerinin milletler arası politikada söz sahibi olamamalarının sebebi, Müslüman milletlerin kendi aralarında dayanışma bulunmamasıdır. Sırat-ı Müstakim'in muhabirleri ve yazarları Osmanlı yayın organlarından ve yabancı basından konu ile ilgili yaptıkları alıntılarla İslâm ülkelerinde bu yönde bir şuurulanmanın olacağı umudunu taşımışlardır. (DEBUS: 92-93). Sırat-ı Müstakim'e göre Müslümanların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları aşmaları, yabancı güçlere karşı direnmenin ve Müslümanların uyanışının önemli bir şartıdır. (DEBUS: 94). Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından ve hilâfetin İslâm âlemi üzerinde güç ve birleşme unsuru olma özelliğini kaybetmesinden sonra Sebilürreşat, teşkilinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin etkili olacağı ve sürekli toplanacak bir milletler arası müslüman-lar kongresi fikrini ortaya atmıştır. (DEBUS: 96).

Sebilürreşat'ın cihat meselesi hakkındaki değerlendirmeleri ilk plânda savunmacı bir inanç mücadelesine dayanmaktadır. Bu değerlendirmelerde İslâm topraklarına yönelik düşman saldırılarına karşı durulmasının ferdi bir sorumluluk olduğu ifade edilmiş, herkesin üzerine düşen görevi yapması gerektiği belirtilmiştir. Din ve vatan uğruna yapılan bir cihat esnasında bütün Müslümanlardan ve Osmanlılar'dan sabır, cesaret, inanç kuvveti, kadınların, çocukların ve yaşlıların bağışlanması talep edilmiştir. Sebilürreşat yazarları, cihat'ı her inanan Müslüman için bir mecburiyet olarak telâkki etmişlerdir. Zira, onlara göre islâm toprakları doğrudan doğruya tehdit altındadır, herkes emperyalist güçlerin ve Hristiyan ayrılıkçıların entrika ve zulmüne karşı mukavemet göstermelidir. (DEBUS: 97-106).

Sırat-ı Müstakim, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlı toplumundaki islâmcı-reformist hareketin sözcülüğünü yapmıştır. İslâm dininin ıslâh edilmesi meselesinde, dergi yazarları modernist ve muhafazakâr islâmcı olmak üzere iki kutba ayrılmıştır. Modernist islâmcıların yazı kadrosundan uzaklaştırılmasıyla birlikte dergi, belirgin bir biçimde muhafazakâr, dinî reformlara muhalif bir ideolojik çizgiye oturmuştur. (DEBUS: 107). Bere-

ketzâde İsmail Hakkı; Manastırlı İsmail Hakkı ve Mehmed Akif gibi Sırat-ı Müstakim yazarlarının İslâm dininin ıslâh edilmesi ile ilgili görüşlerinde, Mısırlı modernist islâmcılar Şeyh Muhammed Abduh ve Cemaledin el-Afganî'nin, Genç Osmanlıların ve bilhassa Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavî'nin tesirlerini görmek mümkündür. Dergide medrese eğitimi almış, batı felsefesi ve tabii bilimler okumuş, Fransızca'ya hâkim, Mülkiye'de veya Dârül-Fünûn'da doğrudan Fransız Pozitivizm'i ve Herbert Spencer'in Evrimcilik görüşüyle temas eden yazarlar da yazı yazmışlardır. Bu yazarlar İslâmiyet'i sosyal ve siyasi önemi açısından kavramışlar, II. Abdülhamit rejiminin zararlı tesirlerinden kurtulmuş saf şekliyle ilerlemenin gerçek motoru olarak görmüşlerdir. (DEBUS: 108).

Sebilürreşat, 'Tefsiri ve 'Hadisi köşelerinde İslâm dininin zararlı tesirlerden arındırılması ve İslâmiyet'in asıl köklerine dönmesi meselesine geniş yer ayırmıştır. Dergi, müslümanların günlük hayatları ile ilgili bilgiler ihtiva eden ünlü ve önemli kütüphanelerdeki Kur'an tefsirlerinin yeniden basılmasını teklif etmiştir. Bu tefsirler özellikle bilim, teknik ve sosyal meseleler üzerinde değerlendirmelere yer vermelidir. Sebilürreşat'ın reform talepleri, bilhassa medrese ve tarikatlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Dergiye göre aklın ve ilmin ışığında öğrencilerine İslâmı anlatacak aydın ilâhiyatçıların yetiştirilmesi gerekir. (DEBUS: Hill 2).

Sebilürreşat'ın tarikatlar karşısındaki tutumunda bir taraftan Osmanlı ulemasının geleneksel ve redci tavrı, diğer taraftan İslâm'ın ilk dönemlerindeki saf şeklini yeniden yerleştirmek isteyen modernist tavırlar görülebilir. Dergi, Müslümanların geri kalmasını batıl inançları ve tahrifleri İslâmiyet'e sokan tarikatların etkisine bağlamıştır. Dergiye göre tarikatlar, yanlış kavradıkları bir tevekkül anlayışına dayanarak dünyevî hayatı inkar eden ve kaderciliği teşvik eden tavırlarıyla toplumda tembellek ve cahilliğin artmasına ve ilerlemeye karşı düşmanlık hislerinin beslenmesine yol açmışlardır. Sebilürreşat, İslâm dininin zararlı tesirlerden arındırılması için ayrıca toplumdaki ahlâksızlık ve ateizmle mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. (DEBUS: 112-114).

Dinde yenileştirme tartışmalarıyla irtibatlı olarak Sırat-ı Müstakim yazarlarının ortaya attığı

taleplerden biri de, içtihat meselesidir. Dergi, değişen dünya şartlarında İslâm'ın dinamizmini ve otoritesini temin eden içtihat'ı, sadece ulemanın uhdesinde bulunan bir hak olarak görmüştür. Batının teknolojik alandaki kazanımlarından faydalanabilmek ve İslâmiyet'e uygun olmayan yeniliklere karşı durabilmek için içtihat kapısının daima açık olması gerektiğine işaret eden Sırat-ı Müstakim, içtihat verilecek sahaları da amel, inanç, ibadet ve ahlâkî meziyetlerle sınırlandırmıştır. (DEBUS: 121). Sebilürreşat dergisinde, dinde reform düşüncesine karşı çıkan muhafazakâr tavırlara da rastlanmaktadır. İslâm dininin yenilenmesi düşüncesine muhalif tavır alan yazarlar, politika ve kamu hayatında laik ve milliyetçi çevrelerin artan etkisinden rahatsızlık duymuşlardır. Dergide reform taraftarı ve muhaliflerinin polemiklerine sıkça rastlanmaktadır. Sebilürreşat, Seyyid Bey ve M. Şemseddin gibi daha önce derginin yazı kadrosunda yer almış yazarların İslâmiyet'i Kemalist ve ılımlı bir bakış açısından değerlendirmelerinin ya-nısıra Ziya Gökalp'ın İslâm'ı Luther'ci anlamda yenileştirmesine ve millileştirmesine karşı da mücadele etmiştir. (DEBUS: 114-116). Aslında Sırat-ı Müstakim başlangıçta Yusuf Akçura'nın teklif ettiği anlamda İslâm dininin millileştirilmesine, yani Türk halkının Kur'an'ı ve dinî eserleri kendi dilinde anlamasına fırsat verilmesi tezine muhalif bir tavır almamıştır. Hatta dergi, Kur'an ayetlerinin ve surelerinin Türkçe anlamlarını ihtiva eden mealler yayımlamıştır. Bu dönemde dergi yazarlarının büyük çoğunluğu geniş halk kitlelerine erişebilmek için vaazların Arapça değil, Türkçe verilmesini desteklemiştir. (DEBUS: 124-126). Sırat-ı Müsta-kim'in bazı yazarları Kur'an-ı Kerim'in müslümanlarca daha iyi anlaşılması için Türkçe'ye tercüme edilmesini tasvip etmişlerse de Mehmet Akif in başını çektiği yazarlar Arapça metinlerin eğitim/öğretimde ve namazlarda kullanılmasını kesin bir dille reddetmişlerdir. Sebilürreşat, son tahlilde İslâm dininin tahrif edilmesine ve bozulmasına yol açacağı gerekçesiyle Kur'an'ın Türkçe'ye tercüme edilmesine karşı çıkmıştır. (DEBUS: 126-127).

Talim ve Terbiye

Sebilürreşat, iktisadî ve sosyal gelişme çerçevesinde eğitime özel bir rol yüklemiş ve bu meseleye "Talim ve Terbiye" başlıklı özel bir sayfa ayır-

mıştır. Bu sayfada özellikle üç konu ele alınmıştır: 1. Talim ve terbiyeyle ilgili yeni ilmî bilgiler, 2. Mevcut okul sisteminin eksiklikleri ve bunların sebepleri, 3. Okul sistemi ve medreselerle ilgili reform teklifleri (DEBUS: 129).

Sebilürreşat'ın Osmanlı eğitim sistemine yönelik tenkitleri eğitim/öğretim metotları konusunda yoğunlaşmıştır. Dergiye göre ezberci eğitim ve skolastik öğretim ilkeleri yavaş yavaş öğrencilerin kendi başlarına yetkinliğini ve inisiyatif kullanmalarını önlemektedir. Bu eğitim/öğretim anlayışı toplumda derin yaralar açmaktadır. Bu şekilde eğitim almış genç insanlar, ticaret ve sanayide hiçbir zaman kendi başlarına inisiyatif alamamaktadırlar. (DEBUS: 130). Derginin diğer bir tenkidi, Osmanlı Devleti'nde dinî ve ilmî bilgiler verebilecek okulların eksikliğine yönelmiştir. Dergi, bu tür okulların kurulmasına destek olmaları için herkesi göreve davet etmiştir. Zira şeriat, talim ve terbiyeyi ferdî sorumluluk olarak kabul etmiştir. (DEBUS: 131).

Sebilürreşat, dinde reform yapılması istikâmetinde kamuoyunda yapılan tartışmalara paralel olarak medreselerde de reform yapılması gerekliliğine işaret etmiştir. Derginin tenkitleri, medrese kurumunun yapısına ve medrese eğitiminin muhtevasına yönelmiştir. Medrese, kurum olarak tartışma konusu yapılmazken, medreselerin mevcut durumu keskin bir üslûpla tenkid edilmiştir. Dergiye göre medreselerde yeni eğitim/öğretim usulleri ve müfredat programları uygulamaya konulmalıdır. Ancak bu taktirde medreseler cemiyetin fikrî önderliğini üstlenmeye muktedir, liyakatlı ve dürüst âlimlerin yetişmesine katkıda bulunabilir. (DEBUS: 133-145).

Sebilürreşat, 1924 yılında İstanbul İniiversitesi'ne bağlı olarak açılan ilâhiyat fakültesini uzman alim yetiştiren medreselerin devamı olarak telâkki etmiş, ancak amaçları ve müfredat programı bakımından medreselerden farklı olduğu için bu eğitim kurumuna tenkidler yöneltmiştir. Dergiye göre bu kimliksiz kurum ne halkın acilen ihtiyaç duyduğu imam ve vaizleri yetiştirebilir ne de aydın din âlimleri yetiştirebilir. (DEBUS: 145-146). Sebilürreşat, 1920'den sonra Türkiye Büyük Millet Meclisinden ilk ve ortaokuldaki din derslerinin kuvvetlendirilmesini talep etmiştir. Bu yöndeki beklentiler daha çok derginin önemli yazarların-

dan Aksekili Ahmet Hamdi Akseki'nin Şeriat Bakanlığında Eğitim Genel Müdürü olmasından kaynaklanmıştır. (DEBUS: 149-150). Sebilürreşat, eğitim/öğretim metodları ve müfredat programlarının eksikliği yüzünden ilâhiyat fakültesinin yanısıra imam ve vaiz yetiştiren imam hatip mekteplerini de tenkit etmiştir. (DEBUS: 153).

İslâm ve Milliyetçilik

Milliyetçilik ve millî devlet konusunda Sırat-ı Müstakim'in yayın hayatının ilk yıllarındaki tavrı, değişen her yeni siyasî duruma göre farklılıklar arz etmiştir. Debus, bu durumu hem dış politikadaki gelişmelerin etkisine hem de Türk Milli-yetçiliği'nin yükselen bir değer olarak fert ve toplum nezdine önem ve değer kazanmasıyla irtî-batlandırmaktadır. (DEBUS: 195).

Sırat-ı Müstakim'in başlangıç dönemi yazı kadrosunda Gaspıralı İsmail Bey, Ahmed Agayeti Ayaz İshaki ve Yusuf Akçura gibi Rusya'dan Türkiye'ye göç etmiş tanınmış Türkçü aydınlar vardır. Dergi bu yazarların Tatar Modernizmi'ni, Türkçülüğü ve Turancılığı ele alan yazılarına geniş yer ayırmıştır. 1909 yılında Türk Derneği'nin kurulmasıyla birlikte Sırat-ı Müstakim, bu kuruluşun sözcülüğünü yapan bir yayın organı kimliğine bürünmüştür. (DEBUS: 195). Ahmet Mithat'ın "Türklüğe Dairî başlıklı makalede ileri sürdüğü görüşlere ve basit, anlaşılır bir Türkçenin geniş halk kitlelerine erişmede vasıta olarak kullanılmasını öngören linguistik akıma dayalı kültürel bir milliyetçilik anlayışı, İslâmcı ideoyu benimseyen Sırat-ı Müstakim yazarlarının düşüncesine ters gelmemiştir. Bu yazarlar, müslüman milletlerin tarihinde Türkler'in özel bir rolü olduğunu gururla ifade etmişler, ancak kendi milletini başka milletlerden üstün gören bir milliyetçilik anlayışı'nı kesin bir tarzda reddetmişlerdir. (DEBUS: 196). Etnik kimliğe dayalı mikro bir milliyetçilik anlayışı'na karşı Sebilürreşat'ın takındığı redci tavır, siyasî sebeplerden ziyade dinî gerekçelere dayanmaktadır. Dergiye göre bu tür bir milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine, İslâm ümmetinin kamplara ayrılmasına ve halifeye karşı ayaklanmasına yol açmıştır. Milliyetçilik olgusunun karşısına dergi İslâmın birlik ve cemaat ilkelerini ön plana çıkarmıştır. Bu ilkelere riayet edilmemesi durumunda, dergi yazarlarından Meh-med Akif Allah'ın bu dünyadaki cezasına maruz

kalınabileceğine dikkat çekmiştir: Bu ceza ise, Müslüman milletlerin emperyalist ve sömürgeci yabancı güçlerin kölesi haline gelmesidir. (DEBUS: 197-198). Sebilürreşat Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına katılması ve Mekke Emiri Şerif Hüseyinin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması gibi dış unsurların tesiriyle her türlü milliyetçilik anlayışı'nı reddetmiş ve milliyetçiliğe antitez olarak Müslümanların birliğini ve Osmanlılar'ın hilafet üzerindeki haklarını savunmuştur. (DEBUS: 200). Millî Mücadele esnasında Sebilürreşat sayfalarında, Türk Milleti veya Türkiye gibi kavramların sık sık kullanıldığı görülse de dergi islâmcı ideolojik çizgiden taviz vermemiştir. Dergi bu tavrını, millet ve vatan gibi kavramların tek başına halkı harekete geçiremeyeceği gerekçesiyle mazur göstermiş; devam eden Kurtuluş Savaşı'nı İslâm'ın batrya karşı müdafaası olarak nitelemiştir. (DEBUS: 202-203). Sebilürreşat yazarlarının milliyetçiliğe karşı muhalif tavırları, onların yerine göre bu meseleye hoşgörülü yaklaşmadıkları anlamına gelmez. Böyle durumlarda milliyetçiliği, İslâm düşüncesinin bir parçası olarak telâkki etmişler, Türkçülüğün ve İslâmcılığın ayrılmaz bir bütünü parçalan olduğunu, İslâm tarihinin Türkler olmaksızın düşünülmemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. (DEBUS: 202). Millet anlayışına dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasî bir gerçek olarak tezahür etmesiyle birlikte Sebilürreşat, millî kimliğin tanımlanmasında dinî unsurların ölçüt alınması gereğine işaret etmiştir. (DEBUS: 202).

Batılaşma ve Lâiklik

Sebilürreşat'ın yazarları, batı medeniyetini kayıtsız şartsız kabul eden, batı medeniyetinin tenkit edilmeksizin olduğu gibi benimsenmesini ilerlemenin yegâne yolu olarak gören batıcı aydınlar karşı şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu konudaki yazılarda, batının bilim ve teknik alanlarındaki kaza-nımları tartışma konusu yapılmaksızın kabul edilirken batı medeniyetinin olumsuz unsurlarına da işaret edilmiştir. Çok sayıda Müslüman gibi derginin yazarları Osmanlı'nın Japonlar gibi sadece batı teknolojisiyle yetinmesi ve kendi ahlâkî değerlerini koruması tezinde ittifak etmişlerdir. (DEBUS: 207). Sebilürreşat'ın Japon hayranlığı, batı medeniyetini iyi ve kötü taraflarıyla bir bütün olarak benimsenmesini teklif eden yenilikçilere ve batıcılara bir tepki olarak tezahür etmiştir. Dergi,

yenilikçileri ve batıcıları millî kimliği değiştirmeye çalışmakla ve Osmanlı toplumunda derin çatlaklar açmaya yol açmakla suçlanmışlardır. Dergi, halkın gerçekte geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olduğu düşüncesindedir. Batı hayranlığına bel bağladıkları ölçüde Tanzimat zihniyetini benimseyen aydınlarla halk arasındaki uçurum derinleşecektir. Sebilürreşat'a göre aydınlar ve halk arasındaki bu kutuplaşma Tanzimat devrinden beri mevcut olan medresemektep karşıtlığından kaynaklanmaktadır. (DEBUS: 207). Büyük Millet Meclisi'ni İstanbul'da hâkim olan Tanzimat zihniyetine karşı halkın direnişini temsil eden bir sembol olarak gören Sebilür-reşat, meclisin yeniden millî ahlâkı ve şeriat kurallarını tesis edeceğine olan inancını muhafaza etmiştir. Ancak Ankara'daki Millî Hükûmet'in Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in lâikleştirme eğilimlerini daha keskin tarzda devam ettirmesiyle Sebilür-reşat Meclise bağladığı umutlar boşa çıkmıştır (DEBUS: 211-215).

Sebilürreşat, dinin toplum hayatından uzaklaştırılması yönündeki her türlü teşebbüse açıkça muhalefet etmiştir. Dergi, Müslüman ülkelerde batılı anlamda, daha doğrusu Fransa'daki gibi din ve devlet işlerinin ayrılmasını savunan bir lâiklik anlayışının uygulanamayacağına iki gerekçe göstermiştir: 1.İslâmiyet'te Hristiyanlık'taki gibi ruhban sınıfının olmaması, 2. Şeriat, fertlerin hem bu dünya hem de ahret için nasıl yaşamaları ve davranmaları gerektiği konusunda hükümler ihtiva etmektedir (DEBUS: 215-216). Sebilürreşat'm tenkitleri öncelikle lâiklik ilkesini devlet ve toplumun modernleşmesinin en önemli unsuru olarak gören Ziya Gökalp'a yönelmiştir. Dergi, daha sonra Necib Asım, Falih Rıfkı (Atay), Ahmet Emin (Yalman), Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri (İleri) ve diğer batıcılarla lâiklik meselesi hakkında sert tartışmalara girmiştir(DEBUS: 215-216).

Sebilürreşat'ın İslâmiyet'in fert, toplum ve devlet katında mutlak anlamda hâkim olmasını iddia etmesi derginin İslâmiyet'e rakip addettiği dünya görüşlerini İslâm düşmanları şeklinde etiketleyerek tasnif etmesini beraberinde getirmiştir. Dergide 1912'den itibaren İslâm düşmanları olarak suçlanan dört dünya görüşü vardır: 1. Siyonistler, 2. Masonlar, 3. Komünistler ve 4. Misyonerler (DEBUS: 232). Sebilürreşat'ın yazarları, Yahudi inanç sistemini ve Osmanlı Yahudileri'nin durumlarını doğrudan çok seyrek biçimde ele almışlar-

dır. Debus'a göre 1919'dan sonra dergide bu konuyu inceleyen yazılar Yahudiler'in Kur'an'ı Kerim'de lânetlenmelerinden veya Filistin'in Yahudiler'in iskânına açılmasından ziyade Yahudilerin dünya hâkimiyeti tezlerini fiiliyata geçirmelerinden kaynaklandığı intibahı uyandırmaktadır. (DEBUS: 232-233). Sebilürreşat, Hristiyan devletlerin Filistin'in Yahudiler'ce işgal edilmesine göz yummalarına ve böylece Hristiyanlığın menfaatlerine aykırı hareket etmelerini Yahudiler'in malî yardımlar yoluyla Avrupa devletlerinin dış politikaları üzerinde etkili olmalarıyla açıklamıştır. (DEBUS: 232-233). Sebilürreşat, Yahudiler'in Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında katkıları olduğuna inanmaktadır. Derginin sahibi Eşref Edip, Yahudiler'in casusluk faaliyetlerinin Osmanlı ordusunun Filistin'deki yenilgisine yol açtığını iddia etmiştir. Osmanlılar'ın Yahudiler'e karşı daima hoşgörülü davrandığına işaret eden Cevad Rıfat Atılhan'a göre, Yahudiler bu muameleye sürü hâlinde Filistin topraklarına göç ederek çok kötü karşılık vermişlerdir. Türkiye, bu sebeple Arap kardeşlerinin yanında yer almaya mecbur kalmıştır. (DEBUS: 236). Sebilürreşat'm masonlara karşı yönelttiği polemikler de çok geç başlamıştır. Dergiye göre masonların eylemlerinin motoru hümanizm değil İslâm düşmanlığıdır. İslâm karşıtı bir dünya görüşü olan masonlukla bütün İslâm devletleri mücadele etmelidir. Sebilürreşat, masonların ateist bir inanca sahip olduklarını belirterek, Atatürk'ün mason localarını yasaklamasına rağmen locaları gizli olarak faaliyetlerine devam ettiğine, buna karşın tarikatların hâlâ kanunlara aykırı kurumlar olarak telâkki edildiğine dikkat çekmiştir. (DEBUS: 237-240). Sebilürreşat, masonluk gibi komünizmin de hristiyanlık karşıtı özel bir dünya görüşü olarak kabul etmiş ve müslüman ülkelerde yeri olmadığını savunmuştur. Dergiye göre Müslümanlar, komünizmin İslâmiyet için gerçek bir tehlike olduğunun ortaya çıkmasından sonra komünist görüşlerle ilgilenmeye başlamışlardır. (DEBUS: 240) Sebilürreşat, komünizmin tezlerini çürütmeye çalışmıştır. Dergi, İslâmiyet'te bir kölenin ordu komutam yapılarak ünlü ve zengin ailelere mensup kişilerin amiri olmasına müsaade eden ve böylece sınıf farklılıklarını ortadan kaldıran bir din olduğunu belirtmiştir. İslâmî kurumlarda komünizmin dayandığı hürriyet, eşitlik ve kardeşlik temel prensipleri yeterince uygulanmaktadır.

İslâmiyet, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere zenginlerin servetlerinin yarısına her yıl hazineye vermesini şart koşturmuştur. İslâm toplumlarında işlenmeyen topraklar bu tarlayı eken insanlara verilir. İslâmiyet, kapitalizmin benimsediği faizi ve sömürüyü yasaklamıştır. (DEBUS: 242) Sebilürreşat'ın için İslâmiyet'in en büyük düşmanlarından bir diğeri de, islâm topraklarında faaliyet gösteren hristiyan misyonerlik kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar İslâmiyet'e karşı açık bir biçimde düşmanca tavır almadıkları için Müslüman çocuklar üzerinde zararlı tesirlere yol açmaktadırlar (DEBUS: 245-248).

Sonuç ve Değerlendirme

Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşat dergilerinde gömülü İslâm toplumu imajı, batılı kıymet hükümlerinin istilasına bir tepki olarak tezahür eden bütün ahlâkî değerlerin, daha doğrusu İslâm ahlâkının vurgulanmasıyla şekillenmiştir. Sebilürreşat, batılılaşmayı son tahlilde inancın kaybolmasına yol açan sosyal ve ahlakî çöküntüyle eşdeğer tutmaktadır.

Sebilürreşat'm bakış açısından ahlâk, İslâm devletinin yapı taşlarından en önemlisidir. İslâm devletlerinde siyasî iktidar ahlâkla ilgili Kur'an hükümlerini uygulamaya koyduğu taktirde halk katında meşruiyet kazanır. Bütün ahlâkî normlar ilâhî vahiy vasıtasıyla koyulduğu için siyasî iktidar bu ödevini yerine getirmede Allah'a karşı sorumludur. Sebilürreşat'ın devlet anlayışında halk egemenliği öne çıksa da bu egemenlik hükümlerinin bir taraftan halkın iradesine diğeri taraftan şeriatın emirlerine tabi olması anlamına gelmektedir. İslâm devletinde halk iradesi şura, yani meşveret kurumu vasıtasıyla egemenin ve siyasî iktidarın kararları üzerinde etkili olmasıyla tezahür eder. Sebilürreşat'a göre İslâm devletinde yürütme erki anayasa ile sınırlanabilir ve denetlenebilir. Keyfilik ve istibdad, Müslümanların baskı altında tutulmasının sebebi olarak kabul edildiği için başlangıçtan itibaren reddedilmiştir. Adalet bir hükümlerden talep edilen önemli bir özelliktir. Sebilürreşat'ın devlet anlayışında siyasî kavramların dinî, ahlâkî telâkkilerle yakın bir ilişkisi vardır. Bu konuda derginin birçok yazarı anayasa ve Meşrutî Monarşi' nin tamamen şeriata uygun olduğuna inanmaktadırlar. Hürriyet kavramından Sebilürreşat ilk plânda kamu menfaatleri doğrultusunda dü-

şünceyi açıklama hakkı'nı anlamaktadırlar. Mutlak hürriyet anlayışı, kabul edilemez. Hürriyet, şeriat ve genel ahlâk kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Eşitlik, bütün insanların aynı şekilde ilâhî emirlere uymakla yükümlü olduğunu anlamına gelmektedir. Allah, kayıtsız şartsız egemen ve şeriat yegâne geçerli kanun olarak kabul edildiği için batılı demokrasilerde olduğu mânada bir yasama erki kabul edilmez.

Sebilürreşat'a göre İslâmiyet belirli bir yönetim biçimi öngörmemekle birlikte bir devletin islâmî olup olmaması o devletin Kur'an ve sünnet hükümlerine bağlı olup olmamasına bağlıdır. Meclis ve partiler ilke itibarıyla reddedilmemektedir. Bununla birlikte birlik ve bütünlüğe yönelik dış bir tehdit olarak kabul edilen parti ve topluluk menfaatleri kamu menfaatlerinin önüne geçirilemez. Sebilürreşat, halifeyi siyasî ve dinî egemen olarak kabul etmekte ve her iki işlevin birbiriyle ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmektedir. Os-manlılar'ın hilâfet kurumu üzerindeki hakları kesin bir dille savunulmakta ve Osmanlı Hanedam'ının Abbasilerden sonra hilafetin temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Dergi, halifenin özerkliğini İslâm aleminin birleştirici bir faktör olarak teminat altına alınması gereğine işaret eder. Bu bağlamda Millî Mücadele, hilâfet kurumunun özerkliği ve devamı açısından bir inanç savaşı olarak kabul edilmektedir.

Sebilürreşat'ın dış politika konusundaki tutumu, Osmanlı hâkimiyetinin korunmasını isteyen hükümetle paralel arzetmekte; Panislâmcı ve emperyalizm karşıtı bir retorikle tamamlanmaktadır. Dergiye göre her müslüman, işgal edilme tehlikesiyle karşı karşı olan İslâm topraklarının korumak için yapılacak bir cihat'a katılarak emperyalist, sömürgeci ve bölücü hristiyan devletlerin entrika ve vahşiliklerine karşı mücadele etmelidirler.

Sebilürreşat'ın yazarlarına göre İslâm aleminin kurtuluşu askerî bir savunmayla değil birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla sağlanabilir. Burada İslâmî yenileşme düşüncesinin etkileri görülmektedir. Yenileşme teolojik bir reformasyon anlamında değil, toplumun ve kurumlarının yenilenmesi anlamında kullanılmaktadır. Yenileşmenin amacı İslâm aleminin eski hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesidir. Sebilürreşat'ın iddialarında Mısırlı

modernist İslâmcıların ve Genç Osmanlıların izleri müşahade edilmektedir. Derginin yenileşme tezlerinde mesela islâmiyetin ilerleme ve gelişme kabiliyeti olduğunun savunulması, İslâm dininin zararlı unsurlardan arındırılması fikri ve eski köklere yeniden dönüş merkezî bir rol oynamaktadır.

Sebilürreşat, ekonomik ve sosyal gelişmede eğitim faktörüne önemli rol ve işlevler yüklemiştir. Dinî bütün ve ahlâklı, ilim ve teknikte gelişmiş bir toplum idealine ulaşmak için kitlelerin eğitim düzeyi yükseltilmelidir. Bu işlevi en iyi şekilde lâik mekteplerden ziyade ilme dayalı eğitim öğretim usulleri ve müfredat programlarını tatbik eden İslâmi okullar yerine getirebilir. Eğitim alanında Sebilürreşat'ın öne çıkardığı konulardan biri medrese reformudur. Dergi, medrese kurumuna muhalif olmamakla birlikte medreselerin eğitim öğretim usullerine ve müfredat programlarına şiddetle karşı çıkmıştır.

Sebilürreşat'ın milliyetçilik karşısındaki vaziyet alışı değişen siyasî duruma göre farklılıklar arz etmiştir. Dergi, Türk kültürünün başarılarının islâmiyete katkı olduğu veya Türk halkının eğitim düzeyinin yükseltilmesi anlamında bir kültürel milliyetçilik anlayışını reddetmemiş, ancak ırkî unsurları dinî unsurlardan daha önemli ve değerli addeden laik bir milliyetçilik anlayışı'na karşı çıkmıştır. Sebilürreşat, bu redci tavrını, bir taraftan milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının sebebi olarak gören siyasî bir gerekçeye, diğer taraftan İslâm Peygamberinin İslâm ümmetinin bölünmesi konusundaki uyarılarına dayalı dinî bir gerekçeyle açıklamıştır.

Sebilürreşat, batı medeniyetinin bütün kurum ve kuralları ile olduğu gibi benimsenmesine şiddetle muhalefet etmiştir. Batı medeniyetinin sadece ilmî ve teknolojik alandaki kazanımları alınmalı, kötü tarafları bırakılmalıdır. Dergiye göre

tanzimat döneminden beri osmanlı toplumundaki derin çatlağın sebebi kayıtsız şartsız batılılaşmadır.

Sebilürreşat'a göre Müslüman ülkelerde din ve devlet arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün olmadığı gibi istenen bir şey de değildir. Bu ayırımı talep eden kimsenin İslâm dini hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu düşünülemez. Dergi, lâiklik ilkesini dinin devlet vasıtasıyla susturulmasına imkan verdiği şeklinde anladıkları için cumhuriyet devletinin siyasî seçkinlerini suçlamıştır. Bu tür bir laiklik anlayışı inanç ve kanaat hürriyetine olduğu gibi anayasada teminat altına alınan dinî vecibeleri yerine getirme hürriyetine de aykırıdır. Sebilürreşat'a göre lâiklik daha ziyade din işlerinin devletin gözetimi ve denetiminden uzak olması, âlimlerin üzerlerine düşen rol, işlev ve sorumlulukları serbestçe yerine getirmeleri anlamına gelmektedir. Böyle bir lâiklik anlayışı hoşgörüyü ve vicdan hürriyetini ihtiva eden islâmî ilkelerle de uyumludur.

Lâiklerin yanısıra Sebilürreşat İslâm karşıtı dünya görüşlerine karşı da muhalefet etmiştir. Sebilürreşat siyonizmi, masonluğu, komünizmi ve misyonerliği islâm dinine düşman dünya görüşleri olarak etiketlemiş ve bunlarla mücadele edilmesini önemle vurgulamıştır.

Bazı metodik eksikliklerine rağmen Esther Debus'un Türkiye'de islâmcı muhalefetin sözcülüğünü yapmış Sebilürreşat dergisiyle ilgili araştırması, ciddi ve itinalı bir gayretin ürünü doyurucu bir çalışmadır. Sebilürreşat'ın aynasından İslâmcılık hareketinin tarihî köklerini tasvir ve tahlil eden bu araştırma, modern zamanlar Türkiye'sinde Türk-İslâm Sentezi, milliyetçilik, lâiklik, siyasî İslâm, şeriat gibi konularda yapılan tartışmalara ışık tutması açısından da önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ATTESLANDER, Peter
1993 **Methoden der empirischen Sozialforschung.** Genişletilmiş 7. baskı, Berlin ve New York.
- BERNARD, Berelson
J 952 **Content Analysis in Communication Research.** Glencoe.
- FRÜH, Werner
1991 **Inhaltsanalyse. Theorie und Praxis.** Gözden geçirilmiş 3. baskı, München
- FRİEDRİCHS, Jürgen
1990 **Methoden empirischer Sozialforschung.** 14. baskı, Opladen.
- GÖKÇE, Orhan
1995 **İçerik Çözümlemesi.** 2. baskı, Konya.
- HERKNER, Werner
1974 **'Inhaltsanalyseî.** Jürgen von Koolwijk ve Maria Wieken-Mayser (Der.): **Techniken der empirischen Sozialforschung.** 3. Cilt: Erhebungsmethoden: Beobachtung und Analyse von Kommunikation. München ve Wien.
- JACOB, Xavier
1982 **L'enseignement religieux dans la Turquie moderne.** Berlin.
- KARA, Ismail
1986 **Türkiye'de İslâmîk Düşüncesi.** 2 Cilt, İstanbul 1986/87.
- KRAUCER, Siegfried
1952 "The Challenge of Qualitative Content Analysis". Public Opinion, Cilt 16.
- KEPPLINGER, Hans Mathias
1989 **'Content Analysis and Reception Analysisî.** American Behavioral Scientist. Cilt 33, Sayı 2, Yıl 1989, ss 175-182;
- LANDAU, Jacob
1974 **Radical politics in modern Turkey.** Leiden.
- MARDİN, Şerif 1992 **Türk Modernleşmesi.** İkinci baskı, İstanbul.
- MERTEN, Klaus
1983 **Inhaltsanalyse. Einführung in die Theorie,** Methode und Praxis. Opladen
- MERTEN, KLAUS
ÖZEK, Çetin
1982 **Din ve Devlet.** İstanbul.
- SCHULZ, Winfried
1989 **'Inhaltsanalyseî.** Elisabeth Nolle-Neumann, Winfried Schulz ve Jürgen Wilke (Der.): Fischer Lexikon Publizistik Massenkommunikation. Frankfurt am Main.
- SOMEL, S. Akşin
1987 **S rat- Müstakim, islamic modernist thought in the Ottoman Empire (1908-1912).** MA. Thesis, Boğaziçi University, İstanbul.
- 1987 "Sırat-ı Müstakim: islâmîc modernist thought in the Ottoman Empireî." **The Journal of the Middle East Studies Society at the Columbia University,** Cilt 1, Sayı I, Yıl 1987, s. 55-80;
- TEIPEN, Petra
1991 **Empirische Kommunikationsforschung.** Darstellung, Kritik, Evaluation. Münih 1991, s. 101.
- TOPRAK, Binnaz
1981 **Islam and political development in Turkey.** Leiden.
- TUNAYA, Tarık Zafer
1982 **İslâmîk Cereyan .** İstanbul.